

УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНІСТЬ ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Володимир Євтух,
Олена Ковальчук,
Андрій Попок,
Володимир Трощинський

УДК 39(477):327.58+06.07-054.72

(Продовження, початок див. в «НТЕ», 2009, № 4–5.)

Продовжуючи дослідження світового українського етнічного простору, автори концентрують увагу читача на тих реаліях українського еміграційного життя, які характеризують активні процеси в напрямі розбудови та утвердження української етнічності у світі.

Ключові слова: українська діаспора, громадські організації, осередок еміграції, національно-культурне відродження.

Continuing the research of a world-wide Ukrainian ethnical space, the authors concentrate a reader's attention on those realities of Ukrainian emigrational life which characterize the active processes in direction of creation and strengthening of the Ukrainian ethnicity in the world.

Keywords: Ukrainian Diaspora, public organizations, emigrational centres, national-cultural revival.

Дещо інакше склалася ситуація в країнах Східної Європи, оскільки частина українського населення Польщі, Румунії, Угорщини, Чехії та Словаччини належить до автохтонів. На історичних землях, що входять нині до складу цих держав, предки українців проживали з давніх-давен. У Польщі, приміром, це — частина Бойківщини, Лемківщини, Підляшшя, Холмщина та Надсяння. Якщо за точку відліку взяти новітні часи, то доля українського населення в східноєвропейських країнах нерідко складалася досить драматично, навіть трагічно. Так, у 1947 році внаслідок здійснення тодішнім польським урядом операції «Вісла» майже 150 тис. українців насильницьким шляхом були виселені з їхніх (південно-східних) земель і розкидані по всіх польських територіях. Мотивували це тим, що українське населення становило матеріальну та людську базу Української повстанської армії (УПА). Звідтоді основна маса українського населення проживає на західних і особливо північних територіях Польщі — в Ольштинському, Гданському, Кошалінському, Щецинському та Вроцлавському воєводствах. Точних відомостей щодо їхньої кількості немає. За даними Об'єднання українців у Польщі, там проживає нині від 250 тис. до 500 тис. українців. Офіційна ж польська статистика значно відрізняється від тієї, якою послуговуються українські

громадські організації, вона обмежується показниками в межах 150–250 тис. осіб.

Надто важко визначити нинішню кількість українського населення в Румунії. У джерелах наводять цифри — 50, 70, 100, 120, а то й 800 тис. ¹ І це не випадково. Ще донедавна урядова національна політика в Румунії, як, до речі, і в Польщі, базувалася на концепції мононаціональної держави, що змушувало національні меншини зрікатися рідного кореня. Згідно з даними перепису населення, 1992 року в Румунії проживало 65,8 тис. українців (0,3 % усього населення країни). Перепис 2002 року виявив 61,4 тис. українців, які за чисельністю посідають четверте місце серед інших національних меншин. Основними місцевостями розселення українців у Румунії є Сучавський та Марамороський повіти, які межують відповідно з Чернівецькою та Закарпатською областями України. Окрім того, українці в цій країні компактно проживають у Банаті (на південному заході) та Добруджі (на південному сході). До Банату на території нинішньої Румунії українці потрапили у висліді міграційних процесів в Австрійській (згодом — Австро-Угорській) імперії впродовж XVIII–XIX ст. Це були переселенці із Закарпаття та Галичини. У Добруджі українці з'явилися наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Що ж до Угорщини, то за офіційними даними, тут налічують понад 6 тис. осіб українського походження. Це здебільшого автохтони в північно-східній частині країни, уздовж середньої течії Тиси, а також жителі деяких міст, зокрема Будапешта. Значна кількість українців-русинів упродовж століть асимілювалася.

З давніх-давен проживають українці-русини на території Східної Словаччини. Традиційним центром українського громадсько-культурного життя є Пряшів, де проживає понад 2 тис. українців. Загалом на території Словаччини, за офіційною статистикою, проживає понад 32 тис. українців. Концентровані ареали розселення українців у цій країні дозволяють провадити таку культурно-освітню діяльність, яка є досить помітна в етнокультурній мозаїці Словаччини. Понад 22 тис. українців проживає в Чехії. Слід, однак, зауважити, що, згідно з іншими відомостями, у Чехії та Словаччині налічують від 100 тис. до 200 тис. українців. До того ж першу цифру багато дослідників вважають найбільш імовірною².

Минуло більше 250 років відтоді, коли перші українські поселенці з'явилися на території колишньої Югославії. Це були вихідці з Пряшівщини й Закарпаття. Вони осіли в історичній області Бачка на території, яку тепер охоплює Воєводина. За офіційними даними переписів населення, у країнах колишньої Югославії проживає понад 26 тис. осіб українського походження. На думку самих русинів і українців (саме так розрізняє автохтонів і вихідців з України статистика країн цього регіону), їхня загальна кількість сягає 40–45 тис. осіб. Більшість русинів проживає у Воєводині, українців — у Боснії та Герцеговині, де ще залишилися їхні компактні поселення в районах Баня-Луки і Пнявора³.

Своєрідність формування української діаспори в Австралії (майже одночасне переселення до країни відносно великої кількості вихідців з України; концентроване поселення) дозволила розгорнути тут досить активну громадську та етнокультурницьку діяльність. Українська етнічна група цієї країни — наймолодша за часом існування українських поселень у зарубіжному світі. До 1947–1948 років кількість українців, які

проживали в Австралії, була незначною. В історичних дослідженнях згадуються, зокрема, родина ветеринарного лікаря Бачинського із Сіднея та ще кілька осіб, які приїхали до Австралії через Маньчжурію та Китай після Першої світової війни. По Другій світовій війні уряд країни виявив зацікавленість прийняти серед інших і певну кількість людей із таборів для біженців і «переміщених осіб». І вже в 1947 році до Австралії прибуло понад 800 їхніх недавніх мешканців, а серед них — і українці.

Процес переселення представників різних національностей з Європи в Австралію активізувався після ухвалення австралійським урядом у 1948 році імміграційного закону і досяг апогею в 1949–1953 роках. Щоправда, згодом потік іммігрантів сюди зменшився. Згідно з офіційними даними, за період від закінчення Другої світової війни й до середини 1964 року в Австралію прибуло понад 2 млн 114 тис. іммігрантів — італійців, голландців, поляків, німців, греків та інших, які загалом становили 30 етнічних груп. Українці за чисельністю посідали дванадцяте місце й нараховували 21 тис. 424 особи⁴, утворюючи яскраві острівці української культурницької та традиційно-звичаєвої присутності. Якщо брати за основу офіційні відомості, зокрема матеріали перепису населення 1961 року, то майже 35 % українців осіло в штаті Новий Південний Уельс (адміністративний центр — Сідней), 32,6 % — у штаті Вікторія (Мельбурн), 16,7 % — у штаті Південна Австралія (Аделаїда), 7,3 % — у штаті Західна Австралія (Перт), 5,8 % — у штаті Квінсленд (Брісбейн), 1,5 % — у штаті Тасманія (Хобарт), 1,5 % — на території федеральної столиці (Канберра). До того ж 75 % усієї кількості українців проживало в адміністративних центрах штатів, 22 % — у провінційних містах і містечках, 3 % — на фермах⁵. На початку 2003 року, згідно з офіційними даними Федерального бюро статистики Австралії, чисельність української спільноти сягала 33 960 осіб.

Наведені відомості про українців у різних країнах світу та їхнє розселення дають підстави зробити принаймні два висновки щодо можливостей розбудови української етнічності: 1) до-

сильно висока концентрація вихідців з України та їхніх нащадків притаманна кільком країнам — США, Канаді, Австралії, Словаччині, Аргентині, Бразилії, а останнім часом — Італії та Португалії; 2) у зазначених країнах існують компактні поселення або перебування українців. Фактор концентрованого й компактного поселення сприяє структуруванню етнічних українських спільнот і створює умови для плекання української етнічності в іноетнічному доквіллі, що, власне, і доводить історія діаспори.

Історія перебування вихідців з України та їхніх нащадків поза межами батьківщини однозначно засвідчує, що саме громадські організації (особливо на початку їхнього поселення в іноетнічному доквіллі) стимулювали іммігрантів до збереження елементів своєї культури, побуту та звичаїв. Громадські об'єднання виникали в різних формах і, незалежно від виду діяльності (бізнесові, просвітницькі, культурницькі), були помітним чинником у цьому процесі. У нашому контексті їх варто розглядати як елементи української самобутності, як вияв культури українського етносу. Підґрунтям для цього твердження є такі моменти: 1) громадські організації (незалежно від виду їхньої діяльності — комерційного, підприємницького, релігійного тощо) зазвичай були засновані самими вихідцями з України та діяли значною мірою на засадах ціннісно-культурницьких та етичних традицій, властивих українському народові; 2) вони матеріально підтримували культурницькі ініціативи українських емігрантів та їхніх нащадків; 3) мовним ресурсом спілкування їхніх членів, особливо на першому етапі, була українська мова; 4) зазвичай великі організації засновували свої газети, які не лише були їхніми суто професійними органами, але й через інформацію, скажімо, про культурне життя в Україні та діаспорі, що містилася на їхніх шпальтах, сприяли формуванню та підтримці патріотично орієнтованої атмосфери життєдіяльності в українських колах.

Серед різноманіття осередків організованого життя зарубіжних українців упродовж усієї їхньої історії особливе місце посідала церква, яка стала для них важливим чинником збереження національно-культурного надбання і водночас

вираження їхніх позицій щодо культурних та інших зв'язків із землею предків. Саме її існування, належність до неї більшості українських емігрантів та стабільність релігійного світосприйняття дозволяли вирішувати обидві зазначені проблеми на досить сталих засадах. Різними були умови становлення й життя в країнах поселення, мінялася політична ситуація у світі та в Україні, але церква часто була єдиним джерелом віри в можливість вижити в чужомовному середовищі, надії відновити контакти з українським народом на його шляху подолання перешкод. Можна погодитися з тими зарубіжними українцями, котрі вважають, що церква «заступила іммігрантам залишене на батьківщині духовне доквілля».

Щоправда, спроби іммігрантів з України відновити в нових умовах свою національну віру й організаційно оформитися постійно нашттовхувалися на нерозуміння й спротив. Українців нерідко просто «заганяли» до місцевих церков і костелів. Минули десятиліття, перш ніж зарубіжна українська церква здобула визнання відповідно Константинопольського Патріарха та Папи Римського, а також одержала змогу офіційно затвердити свої митрополії та єпархії. Попри всі ці труднощі саме церковні провідники заклали основу для появи у деяких американських штатах освітніх українських закладів (дитячих садків, шкіл тощо), т. зв. братських союзів (своєрідних страхових організацій), кооперативів, видавництв, хат-читалень, хорів і танцювальних колективів. Саме церквою в 1893 році в м. Шамокин було створено першу українську школу в США. Тепер, скажімо, УГКЦ у США нараховує близько 200 церков і місій у чотирьох дієцезіях (Філадельфія, Стемфорд, Чикаго і Парма). Українська православна церква в цій країні також має кілька відгалужень: десятки тисяч її віруючих мешкають майже по всій країні.

Особливість становлення української церкви в Канаді полягає передовсім у тому, що серед українців першої хвилі еміграції майже не було священників. Лише на початку минулого століття (1901 р.) митрополит Андрей Шептицький у спеціальному пастирському листі пообіцяв віруючим греко-католицької конфесії прислати групу отців

та ченців (перші з них почали прибувати в 1902 р.) для опіки над канадськими українцями. Що стосується православних, то основна їхня маса на той час походила з Буковини. Тим часом буковинська православна консисторія відмовилася відправити священників до Канади, побоюючись невдоволення з боку керівництва РПЦ у Північній Америці, що, безумовно, утруднювало її становлення в цій країні, а отже, зменшувало можливості її впливу на розвиток організаційно-громадського руху.

Значну роль у стабілізації становища греко-католицької церкви в Канаді та зростанні її ролі як чинника організаційного життя українців відіграли два моменти: 1) призначення в 1912 році Микити Будки першим єпископом-ординарієм для українців у Канаді; саме він легалізував цю церкву, заснував дві бурси (імені А. Шептицького у м. Сейнт-Боніфас та імені Т. Шевченка в Едмонтоні), дівочу школу в Йорктоні, згодом перейменовану в Академію Пресвятого Серця, Колегію св. Йосифа та ін. Повертаючись через 15 років до Львова і Рима, він залишив на канадській землі 299 парафій, місії і місійних станиць, 26 вечірніх шкіл, 5 сирітських притулків; 2) рішення Ватикану (1948 р.) розділити єдину канадську єпархію на три екзархати: східний (Торонто), середній (Вінніпег) і західний (Едмонтон) [більше того, рівно за три роки середній екзархат було поділено надвоє, унаслідок чого з'явилися Манітобський (Вінніпег) і Саскачеванський (Саскатун) екзархати]; та встановлення в 1956 році української католицької митрополії в Канаді.

Чотири єпархії (Вінніпезька; Торонто і Східної Канади; Едмонтон та Західної Канади; Саскатунська) Української греко-православної церкви в Канаді утримують мережу культурних закладів, шкіл, Колегію св. Андрія (асоційована при Манітобському університеті), видавництва тощо.

Від початку 1950-х років почалася боротьба українських греко-католиків в Аргентині за те, щоби Папа Римський призначив для них незалежного єпископа. Проте лише в 1961 році архієпископ Іван Бучко висвятив на посаду спочатку апостольського візитатора для аргентинських українців Андрія Сапеляка (у 1968 р. він став

екзархом-ординарієм, а в 1978 р. — єпископом новоствореної єпархії на основі спеціальної папської булли). Новий єпископ створив ряд парафій, розгорнув широку просвітянську діяльність, доклав чимало зусиль для розбудови храмів, шкіл українознавства тощо.

Аналогічну роль відіграє церква і в громадському житті українських поселенців у Західній Європі. Переважна більшість українців та їхніх нащадків у західноєвропейських країнах за віросповіданням належить до католиків східного обряду (від 60 % в Австрії до 67 % у Німеччині та 73 % у Великобританії). Решту складають православні, об'єднані в УАПЦ, римо-католики, протестанти та ін. Скажімо, серед українських католицьких церков у Німеччині помітне місце посідають сьогодні церкви в Гамбурзі, Крэфельд-Траарі, Мюнхені, церква Пресвятої Богородиці в Новому Ульмі, у Ганновері та в Білефельді.

Однією з найпопулярніших форм (поза церквою) організаційного життя українців у США стали страхово-допомогові товариства. 1892 року вихідці із Закарпаття, переважно священники, заснували одне з перших таких формувань — Союз греко-католицьких братств у Північній Америці. Унаслідок внутрішнього розколу і виходу з нього галичан і прямишчан, останні 22 лютого 1894 року утворили Руський народний союз задля надання допомоги потерпілим, хворим, членам сімей загиблих тощо. Органом Союзу [від 1914 р. організація має назву Український народний союз (УНС)] стала газета «Свобода», яка й дотепер виходить і є найбільшим українським виданням на Заході. Принагідно зазначимо, що роз'єднаність українського люду не сприяла, а навпаки, стримувала розгортання культурницької діяльності осередків українства.

Наприкінці ХХ ст. серед українців намітилася тенденція до організаційного оформлення за етнічно-фаховою ознакою. Так, 1979 року утворено Світову репрезентацію українських інженерів із центром у Філадельфії. У Чикаго від 1977 року діє Світова федерація українських лікарських товариств, основою якої є Українське лікарське товариство Північної Америки. Довкола них групуються члени Об'єднання українських ад-

вокатів США і Канади, Товариства українських академічних професійних товариств, Українсько-американської асоціації університетських професорів. У таких професійних спілках із чіткою акцентуацією української етнічності з'являються додаткові моральні важелі для утвердження українського простору, для збереження елементів культури в іноетнічному довкіллі.

Неабияким поштовхом для розбудови громадського життя українських поселенців на західноєвропейських теренах стало прибуття сюди представників унерівської еміграції, людей достатньо освічених, свідомих носіїв української етнічності та культури. Так, у Франції це життя почало концентруватися навколо Української громади — організації, заснованої в Парижі в 1924 році. Попервах ця організація об'єднувала людей різних політичних поглядів. Однак уже за рік із неї вийшла група т. зв. радянофілів, котра створила Союз українських громадян у Франції. Це об'єднання вихідців з України, незважаючи на прорадянську спрямованість його діяльності, відіграло важливу роль у підтриманні етнокультурної самобутності українців у Європі, передусім з огляду на те, що ця організація була чи не єдиним каналом культурної взаємодії та обмінів у сфері культури між зарубіжними українцями, які мешкали на теренах Західної Європи, а також ядром українського етносу в Україні. Згодом свої автономні формування — Союз українських емігрантських організацій у Франції та Український народний союз — заснували прихильники емігрантського уряду УНР. Щоправда, їхня діяльність була політично заангажованою і настільки орієнтованою на культурницькі чинники, що це, безумовно, зменшувало їхню роль у суто культурницькій царині.

На підтвердження тези про те, що, здавалося б, далекі за своєю назвою й декларованою діяльністю організації робили неоціненний вклад у поширення українського духу, наведемо приклад подібного руху, скажімо, у Франції. Зазвичай при кожній такій організації поставали бібліотеки, вони підтримували художньо-мистецькі колективи. Наприклад, у Парижі за їхнім сприянням було закладено основи української бібліотеки

ім. Симона Петлюри, у якій нині зберігається понад 15 тис. книжок, архівні та музичні матеріали, а також велика кількість періодики.

Упродовж 1920-х років значну активність, зокрема і в освітньо-культурницькій царині, виявляв віденський осередок української еміграції. Він складався передовсім із колишніх діячів УНР, Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), представників академічного світу та студентської молоді. Саме у Відні, аж до свого повернення в березні 1924 року в Україну, перебував колишній голова Центральної Ради, видатний історик-енциклопедист Михайло Грушевський. Створений ним у столиці Австрії Український соціологічний інститут став опорою його наукової діяльності за кордоном. Тут-таки, у Відні, у січні 1921 року було засновано й перший в еміграції український вищий навчальний заклад — Український вільний університет (УВУ). В австрійській столиці виходили деякі українські газети та журнали. Найпомітнішими в громадсько-політичному та культурному житті Австрії були студенти, організовані, зокрема, у товариство «Січ» у Відні та в Граці. Власне, усі перераховані факти свідчать, що в цій країні сформувалися непогані умови для збереження української сутності іммігрантів (до речі, така сприятлива атмосфера зберігалася тут впродовж наступних десятиліть).

Освітня й культурницька діяльність розгорталася навколо наукових організацій і в інших західноєвропейських країнах. Так, вагомим здобутком української еміграції в Німеччині став Український науковий інститут (УНІ), створений у Берліні в листопаді 1926 року. Його першим директором було призначено відомого історика Д. Дорошенка, якого в 1931 році змінив професор І. Мірчук. В УНІ працювали або співпрацювали такі непересічні особистості, як В. Липинський, І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, В. Старосольський, О. Колесса та ін. Своє головне завдання інститут убачав у тому, щоби плекати українську науку й культуру на німецькій землі, розвивати співробітництво із західноєвропейськими вченими та громадськістю. Невеликі українські колонії, що виникли в міжвоєнний період на території деяких інших держав Захід-

ної Європи, також прагнули створити відповідні організаційні структури й налагодити громадське життя. Так, на початку 1930-х років було засновано «Українську громаду у Великій князівстві Люксембург». Українські студенти в Женеві (Швейцарія) створили товариство «Україна», у Римі (Італія) — товариство «Зарево», у Льєжі і Лювені (Бельгія) — Національний союз українських студентів.

У повоєнні часи українці в Західній Європі розбудували досить широку мережу нових громадських організацій та установ, низка яких представляла їхні інтереси у взаєминах із владою кожної з країн поселення. До таких організацій належали передусім Український центральний громадський комітет у Франції, Об'єднання українських робітників у Франції, Центральне представництво української еміграції в Німеччині, Союз австрійців українського походження, Координаційна рада українських організацій Австрії, Союз українців у Великій Британії, Об'єднання українців у Великобританії, Союз українців у Бельгії тощо.

Цій меті була підпорядкована й діяльність багатьох жіночих, молодіжних, професійних, культурологічних і просвітянських організацій, товариств і об'єднань, початок яких було закладено ще в період перебування українців у таборах для біженців і «переміщених осіб» і які посіли помітне місце в громадському житті цих країн, зокрема й у справі взаємодії культур України та країни помешкання. До них слід передусім віднести Спілку української молоді та «Пласт», Об'єднання українських жінок, Об'єднання купців і промисловців, Об'єднання лікарів, Об'єднання українських письменників, Об'єднання митців української сцени, Об'єднання українських музик, Союз українських журналістів тощо.

Особливу увагу громадські організації приділяють навчанню молодшого покоління української діаспори рідній мові, літературі та історії. Навчальні й виховні функції покликане здійснювати насамперед українське шкільництво, пік розвитку якого в Західній Європі припадає на «табірний період» існування української імміграції (наприклад, у 1946–1947 роках в американ-

ській та англійській зонах окупації Німеччини діяло 28 українських гімназій, які відвідувало 3,5 тис. учнів і в яких викладало понад 500 учителів). Окрім загальноосвітніх середніх шкіл, функціонували також різноманітні спеціальні середні навчальні заклади (ветеринарний технікум, три учительські семінарії, комерційна та електротехнічна школа). Розгалужену мережу в таборах утворювали початкові українські школи (386 учителів у шістдесяті таких школах навчали понад 3 тис. дітей). Утім, у 1950 році вже не існувало жодної гімназії. Нині ж українське шкільництво на західноєвропейських теренах представлене лише суботніми школами. Незважаючи на різні підходи і труднощі в організації рідного шкільництва, певну інертність батьків, вони діють і відіграють свою позитивну роль у збереженні національної ідентичності українців. Так, в Англії на кінець 1989 року існувало шістнадцять українських суботніх шкіл, у яких загалом навчалось 405 учнів. Подібні школи функціонують і в інших країнах, зокрема при релігійних громадах.

Провідним науковим центром української діаспори на західноєвропейському терені слушно називають Український вільний університет. Започаткований 1921 року у Відні і перенесений після першого семестру до Праги, де зосереджувалася найбільша колонія українських студентів, УВУ було поновлено наприкінці 1945 року в Мюнхені. Від 1950 року земельний уряд Баварії офіційно визнав дипломи та вчені ступені інституту. Тільки від 1945 по 1956 рік УВУ випустив 100 магістрів і 156 докторів, серед них — чимало іноземців. Сьогодні цей навчальний заклад переживає не найкращі часи: після припинення суттєвої допомоги з боку баварського уряду, зменшення кількості українців (саме тих, хто свідомо підтримує українську етнічність) і байдужість влади України до його долі. Якщо зменшується роль УВУ в освітньому контексті, то в культурницькому плані (перетворення інституції в центр української культури в Баварії) потенціал залишається.

У повоєнні роки було засновано ще кілька українських наукових центрів та вищих навчальних закладів у Німеччині: в Аугсбурзі — Українську вільну академію наук (УВАН), у

Мюнхені — Українське історико-філологічне товариство й Українську вищу господарську школу, а в Регенсбурзі відновив діяльність Український технічно-господарський інститут (УТП), який бере початок від Української господарської академії в Подєбрадах (тодішня Чехословаччина). У березні 1947 року в Мюнхені почало функціонувати Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) як наступник заснованої у Львові ще 1873 року дослідницької установи під такою самою назвою. Мюнхенський період НТШ тривав від 1947 до 1951 року, доки його президія не переїхала у Францію. Окрім Європи, НТШ має нині філіали в США, Канаді та Австралії. За цей час товариство видало першу тритомну частину «Енциклопедії Українознавства» («Е. У.»), а також 12 томів інших наукових праць. Упродовж 1954—1989 років з'явилася десятитомна «Е. У.» (словникова частина). Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. НТШ провело низку наукових заходів (конференції, круглі столи, дискусії тощо), присвячених важливим подіям в українській історії та культурі. Помітним проектом за сприяння НТШ у Сполучених Штатах Америки та у співпраці з українськими науковцями стала підготовка семи томного (у десяти книгах) видання «Енциклопедії української діаспори». До сьогоденного часу світ побачили том про діаспору в Австралії, Азії та Африці, перша книга першого тому про українців у США. Ці останні містять значний масив культурницької інформації, яка висвітлює зусилля українських емігрантів та їхніх нащадків зі збереження, підтримання й розвою української самобутності, плекання етнічних традицій, звичаїв поза межами України. Одним із наймолодших (але досить важливих) наукових центрів української діаспори в Західній Європі став заснований 1979 року в Лондоні філіал римського Українського католицького університету (УКУ), що діє «як автономна науково-навчальна інституція». Окрім богослов'я, тут вивчають філософію, мову й літературу, історію, культуру тощо. Слухачами філіалу УКУ є не тільки особи українського походження, а й представники інших меншин. Громадське життя українців у діаспорі неможливо уявити без української преси, яка відіграє

особливу роль у збереженні української духовної та етнокультурної самобутності. Лише в країнах Західної Європи в післявоєнний період виходили або виходять десятки періодичних видань, орієнтованих на україномовного читача (точніше сказати, на тих, хто усвідомлює свою українську етнічність) та на взаємодію, зокрема культурну, із громадянами країни помешкання.

Останнім часом помітно активізувалося громадське життя українців у країнах Східної Європи. У зв'язку з цим можна назвати кілька чинників: 1) територіальна близькість; 2) демократичні перетворення, що відбулися в цих країнах наприкінці ХХ ст.; 3) наявність автохтонного українського населення на території кількох країн. Так, у Польщі громадські організації національних меншин, у тому числі й українські, вийшли з підпорядкування міністерству внутрішніх справ. Ними тепер опікується відомство культури й мистецтва. При польському парламенті діє комісія національних меншин та етнічних груп. Змінюється на краще громадська думка щодо польсько-українських взаємин. У цьому контексті як позитивне явище варто, зокрема, розглядати засудження в лютому 1990 року на надзвичайному з'їзді Українського суспільно-культурного товариства горезвісної операції «Вісла». З'їзд започаткував діяльність нової громадської організації — Об'єднання українців у Польщі (ОУП). До нього ввійшли особи українського походження незалежно від їхніх політичних поглядів, релігійних вірувань і соціального стану. В інших країнах Східної та Південно-Східної Європи інтереси українського населення представляють і захищають такі організації, як Союз українців Румунії, Союз русинів-українців Словаччини, Союз русинів-українців Югославії тощо. З-поміж різноманітних напрямів їхньої діяльності питання збереження своєї (української) ідентичності посідає значне місце, скажімо, у центрі української культури у словацькому Свиднику. Утім, не всі вони переживають нині кращі часи. У Словаччині та Югославії на початку 1990-х років знову далася взнаки тенденція до розмежування, у тому числі організаційного, між русинами та українцями.

Українські поселенці в Австралії виявились однією з найорганізованіших етнічних груп із великим культурним потенціалом. Ще в 1949–1950 роках в усіх штатах, за винятком Тасманії, виникли українські громади. У червні 1950 року в Мельбурні відбувся з'їзд їхніх представників, на якому було засновано координаційний громадський центр — Об'єднання українців в Австралії (ОУА). Під такою назвою він проіснував до грудня 1953 року, а потім був перейменований на Союз українських організацій в Австралії (СУОА). Згідно зі статутом, головні завдання СУОА полягають у тому, щоби «репрезентувати українську спільноту в Австралії та підтримувати й охороняти добро та інтереси українців в Австралії. Ознайомлювати австралійську спільноту з українською історією, культурою, мистецтвом та визвольною боротьбою. Координувати працю організацій, об'єднаних в СУОА». Загалом до Союзу входять сьогодні близько двадцяти організацій, а також представники церкви. У великих містах кожна українська громада має свій Народний дім. При таких домах працюють фольклорні гуртки, танцювальні ансамблі, драматичні групи, хори. У деяких австралійських містах в ефір виходять українські радіопрограми, друкується українська преса. З огляду на це гостро постає питання про діяльність установ, які займаються в Австралії українською освітою, передусім суботніх шкіл, заснованих на п'ятому континенті ще в 1949 році; найбільша їхня кількість припадає на 1959 рік (49 українських шкіл, у яких працювало 117 учителів і навчалося 2072 учні). Наприкінці 80-х років ХХ ст. в Австралії налічували 12 українських шкіл, у яких одержували освіту близько 1 тис. учнів. Станом на початок 2003 року в столиці Австралії та в її п'яти штатах діяло 11 українських шкіл (51 учитель, 354 учні). Задля задоволення етнокультурних потреб громади віднедавня почався процес формування системи української вищої освіти в Австралії. Ще 1968 року в штаті Новий Південний Уельс було започатковано курси підготовки вчителів для початкових та середніх класів суботніх шкіл. Їхня програма включала методику й психологію навчання, мову та літературу. Українські вчитель-

ські курси матеріально підтримували різні організації, зокрема австралійське міністерство освіти для дорослих та Фонд Любомира Шлепковича. Нині центром українознавства є Мельбурнський університет.

В історії громадсько-культурного життя українців східної діаспори можна виділити п'ять періодів: 1) 1907–1914 роки; 2) 1917–1920-ті роки; 3) 1931–1933 роки; 4) 1930–1980-ті роки; 5) кінець 1980-х — початок 1990-х років — сьогодення. Усе-таки нова ситуація, яка склалася в українському суспільстві наприкінці 1980-х років, створила необхідні передумови для піднесення національної самосвідомості українців, насамперед у самій Україні, а пізніше й поза її межами.

Українські громадські об'єднання активно виникають по всій території Російської Федерації. Якщо на середину 1992 року їх було лише 28, то наприкінці 1993 року — уже близько 40. На початок 1995 року в 40 республіках, краях і областях Російської Федерації діяло 74 українські громадські об'єднання, із них 32 (у 26 регіонах) були зареєстровані у встановленому законодавством РФ порядку. Решта провадила громадську діяльність без офіційного оформлення. Нині в Російській Федерації діють 105 українських організацій (у 2002 р. — 76 організацій). На відміну від російських організацій в Україні, діяльність яких характеризує значний рівень політизації, українські товариства в Російській Федерації — це неполітичні об'єднання з яскраво вираженими культурологічними та економічними настановами.

Закономірним етапом процесу етнічної самоорганізації стало проведення в травні 1992 року установчої конференції Об'єднання українців Росії (ОУР). Остаточне організаційне оформлення ОУР відбулося на Першому конгресі українців Російської Федерації в жовтні 1993 року. Від початку своєї діяльності Об'єднання намагається консолідувати зусилля українських громад Росії та координувати їхню діяльність, налагодити співпрацю з державними органами РФ. Скажімо, Другий конгрес українців Російської Федерації, що відбувся в жовтні 1997 року, проголосив створення національно-культурної автономії українців у цій державі.

Водночас простежуємо тенденцію до більш ефективної діяльності українських громад у національних автономіях РФ, зокрема в Республіках Башкортостан, Саха (Якутія), у Комі та Карелії. Це можна пояснити, з одного боку, авторитетом керівників громад, які, як правило, працюють в органах державної влади, а з другого, — дещо відмінною від позиції федерального уряду політикою регіональних владних структур стосовно задоволення етнокультурних потреб українців. За таких обставин надзвичайно поважну роль покликана відіграти україномовна преса — та організуюча й об'єднуюча сила, без якої майже неможливі були б формування мовного середовища та становлення й розвиток українського громадського життя. За відсутності українського теле- й радіомовлення преса набуває виняткової важливості. Сьогодні з різною періодичністю виходять газета «Батьківщина» (Петропавлівськ-Камчатський); «Вісник Товариства української культури Кубані» (Краснодар); «Промінь» (Самара); «Голос України в Західному Сибіру» (Тюмень) та ін.

Активний процес національно-культурного відродження українців, що почався наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років, триває нині в Казахстані, де зосереджена одна з найбільших українських громад. Своєю активністю вирізняються українські громади в Павлодарі, Астані, Караганді та Семипалатинську. У 1999 році було утворено Асоціацію «Українці Казахстану». Крім того, працюють також 14 обласних та міських українських національно-культурних центрів, до складу яких входить понад 10 тис. осіб.

Одним із головних напрямів діяльності українських громад є пропагування серед казахстанців української національної культури, народних звичаїв та традицій. Майже при кожній українській громаді існує колектив художньої самодіяльності. В Астані від 1995 року працює єдиний у Середній Азії Український навчальний комплекс, до складу якого входять дитячий садок, гімназія, недільна школа, де виховують та навчають понад 200 дітей з українських родин. У Павлодарі та Петропавлівську українські відділення відкриті при школах національного відродження; в Актю-

бінську, Алмати, Караганді, Семипалатинську, Уральську та Усть-Каменогорську недільні школи діють при національно-культурних центрах. Важливу роль у суспільному житті української громади відіграє республіканська національна газета «Українські новини», яку видають у Казахстані від 1994 року (спочатку в Алмати, а від квітня 2000 р. — у новій столиці — Астані).

Активну діяльність проводять українські організації також в інших пострадянських країнах. У Киргизстані, наприклад, діє український культурний центр «Берегиня»; від січня 1998 року транслюються однойменні півгодинні радіопередачі українською мовою; на телебаченні існує щотижнева передача «Киргизстан — Україна: міст дружби» (від 2002 р.). У Бішкекському гуманітарному університеті працює Центр вивчення української мови і культури (від 2002 р.), який видає двомовну газету «Вісник українсько-киргизької дружби», а в Киргизько-російському слов'янському університеті — кафедра україністики (від 2001 р.). У кількох класах середньої школи № 48 Бішкека навчають українській мові.

Сучасне відродження української громади в Азербайджані відбувалося в складних умовах політичної нестабільності в країні. У 1992 році було створено Республіканське товариство солідарності народів Азербайджану (РТСНА) «Співдружність». Ця організація об'єднала різні національні утворення та організації (російську і татарську громади, єврейський культурний центр, товариство лезгинів та ін.). Того самого року в Сумгаїті було засновано Центр української культури ім. Лесі Українки. У 1994 році рішенням Правління РТСНА «Співдружність» організовано його українське відділення, на базі якого 1 листопада 1997 року було створено Українську громаду ім. Т. Шевченка.

Організоване українське життя в незалежній Грузії відновилося від 1992 року з утворенням Асоціації українців — мешканців Грузії. Нині Асоціація об'єднує близько 2,5 тис. осіб. У столиці Грузії постало також благодійне товариство українців — біженців з Абхазії «Відродження». Українські об'єднання виникли і в інших місцях зосередження українців: культурно-просвітницьке

і благодійне товариство «Дружба» в Кутаїсі, культурно-просвітницьке товариство українців Абхазії в Сухумі, культурно-просвітницьке товариство українців Південної Осетії «Вишня» в Цхинвалі. Сформувались українські осередки в Руставі, Зугдіді, Поті, Батумі, Телаві. З метою координації їхньої діяльності в травні 2001 року було створено Координаційну раду українських товариств, яка нині об'єднує понад 20 організацій. Крім того, в Грузії діє українська школа ім. М. Грушевського, розташована в приміщенні однієї з тбіліських шкіл, кафедра україністики в Тбіліському державному університеті.

Відродження українства у Вірменії почалося 1991 року. Спочатку в Єревані було відкрито недільну українську школу, де вивчали українську мову, літературу та історію України. У вересні 1991 року було створено Українське культурне товариство «Червона калина». Згодом його переєстрували під назвою «Союз українців». Наприкінці 1995 року засновано Благодійний фонд «Україна», який вбачає мету своєї діяльності, серед іншого, у збереженні та пропагуванні української культури, а також у підтримці соціально незахищених верств українського населення, що проживає у Вірменії. У містах Гюмрі, Ванадзор і Зарубіжні українці. Довідник. – К., 1991. – С. 183, 184.

² Там само. – С. 189, 200.

³ Трибуна. – 1991. – № 8. – С. 15, 16.

Раздан створено філії Фонду. Від 1997 року щомісячно українською та вірменською мовами виходить газета «Дніпро-Славутич». Розпочав роботу Культурний центр у Єревані, при якому діє ансамбль української пісні. У Ванадзорі постав пісенний колектив «Вербиченька». Від 2003 року Фонд переєстровано під назвою «Федерація українців Вірменії “Україна”». Федерація входить до складу Української Всесвітньої Координаційної Ради, Світового конгресу українців, Союзу національностей Республіки Вірменія.

Процес етнонаціонального відродження українців, які проживають на території незалежних країн Балтії, як і в інших республіках колишнього СРСР, почався ще за лібералізації комуністичного правління наприкінці 1980-х років: у 1988 році в Латвії постала низка українських громадських об'єднань — «Дніпро», «Українська родина», Український молодіжний клуб, Товариство підтримки Руху. Упродовж останніх років виникли регіональні українські товариства, які стають осередками українського культурно-просвітницького руху в інших містах країни. Це, зокрема, «Кобзар» у Вентспілсі, «Водограй» у Резекне, «Барвінок» у Лієпаї.

⁴ Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн, 1966. – С. 821.

⁵ Encyclopedia of Ukraine... – Vol. 1. – P. 138.

(Продовження буде.)